

Marian Tadeusz Mencil

Gdańsk

Cywilizacja chińska vs. cywilizacja europejska na przestrzeni XVI–XVII wieku: determinanty polityczne i gospodarcze

**Chinese civilization vs. European civilization
in the sixteenth – seventeenth centuries:
political and economic determinants**

Słowa kluczowe: cywilizacja, Europa, Chiny, determinanty polityczne i gospodarcze

Keyword: civilization, Europe, China, political and economic determinants

Streszczenie

Podstawowym wyznacznikiem odrębności poszczególnych cywilizacji jest środowisko. Z tej perspektywy wynikają zasadnicze różnice pomiędzy cywilizacją chińską i europejską. Wskazując środowisko jako podstawowy czynnik rozwoju cywilizacyjnego, rozumiemy nie tylko środowisko geograficzne, ale także środowisko jako przestrzeń geopolityczną, w której kształtują się relacje, zależności, powiązania i konkurencyjność, kształtujące na poszczególnych poziomach rozwoju cywilizacyjnego środowisko międzynarodowe i międzynarodowe stosunki. Do czasu podjęcia przez państwa europejskie dzieła eksploracji nieznanymi obszarami Ziemi, świat polityczny podzielony był na strefy wpływów wielkich cywilizacji, których poziom rozwoju nie wyróżniał zdecydowanie żadnej z nich. Europa znaczną część swego dziedzictwa kulturalnego i naukowego przejęła od islamu, podobnie jak społeczeństwa muzułmańskie przez całe wieki wcześniej inkorporowały z Chin, poprzez wymianę handlową, podboje i osiedlenia.

Abstrakt

The basic determinant of the distinctiveness of individual civilizations is the environment. From this perspective, fundamental differences arise between Chinese and European civilization. By indicating the environment as the basic factor of civilization development, we understand not only the geographical environment, but also the environment as a geopolitical space in which relations, dependencies, connections and competitiveness are shaped, shaping the international environment and international relations at particular levels of civilization development. Until European countries undertook the work of exploring unknown areas of the Earth, the political world was divided into spheres of influence of great civilizations, the level of development of which did not differ much from any of them. Europe took over much of its cultural and scientific heritage from Islam, just as Muslim societies had for centuries earlier incorporated from China through trade, conquest and settlement.

Podstawowym wyznacznikiem oddziałującym na elementy kształtujące odrębności poszczególnych cywilizacji jest środowisko, w którym ludzkie zbiorowości podjęły trud, specyficznych dla nich, kierunków rozwoju. Z tej perspektywy wynikają zasadnicze różnice pomiędzy cywilizacją chińską i europejską. To założenie uzasadnia konieczność uwzględnienia antropologii jako jednego z istotnych elementów strukturalnych konstrukcji teorii polityki¹, a w naszym przypadku założeń do badań relacji chińsko-europejskich w ramach mieszczących się w teorii polityki (politologii) – dyscyplinie nauk humanistycznych zorientowanej na wyjaśnianie „istoty faktów, zjawisk i procesów politycznych, a także roli elementów rzeczywistości politycznej i funkcjonowanie całości układów w sferze życia społecznego”². Wskazując środowisko jako podstawowy czynnik rozwoju cywilizacyjnego, rozumiemy nie tylko środowisko geograficzne w jakim dana społeczność egzystuje, ale także środowisko jako przestrzeń geopolityczna, w której kształtują się relacje, zależności, powiązania i konkurencyjność, kształtujące na poszczególnych poziomach rozwoju cywilizacyjnego środowisko międzynarodowe i międzynarodowe stosunki.

Do czasu podjęcia przez państwa europejskie dzieła eksploracji nieznanych obszarów Ziemi, świat polityczny podzielony był na strefy wpływów wielkich

¹ J. Muszyński, *Podstawy teorii i praktyki polityki*, Toruń 2007, s. 25.

² H. Przybylski, *Politologia. Zarys problematyki*, Katowice–Warszawa 2004, s. 58.

cywilizacji, których poziom rozwoju nie wyróżniał zdecydowanie żadnej z nich. Europa znaczną część swego dziedzictwa kulturalnego i naukowego przejęła od islamu, podobnie jak społeczeństwa muzułmańskie przez całe wieki wcześniej inkorporowały z Chin, poprzez wymianę handlową, podboje i osiedlenia. Imperium Osmańskie (1299–1922), Chiny dynastii Ming (1368–1644), nieco później północne Indie pod rządami Mogołów (1526–1857) i system państw europejskich z jego odgałęzieniem moskiewskim tworzyły kulturowo-cywilizacyjne centra, wśród których cywilizacja chińska zdawała się stać na najwyższym poziomie, na co wskazywały m.in.: liczba ludności na poziomie 100–130 mln (w Europie 50–55 mln), wysoki poziom kultury rolnej z rozwiniętymi systemami irygacyjnymi i technikami upraw podnoszących wydajność, jednolita i zhierarchizowana administracja państwowa, oraz osiągnięcia kultury materialnej chińskiego społeczeństwa. Chińczycy sto lat przed Anglikami zbudowali zegar mechaniczny, czterysta lat przed Janem Gutenbergiem wynaleźli prasę drukarską z ruchomą czcionką. To w Chinach powstał siewnik i pług z żelazną zakrzywioną odkładnicą, a także papier, tapety, papier toaletowy i banknoty. Przed 200 r. p.n.e. w Chinach powstał pierwszy piec do wytopu rudy żelaza, a w 65 r. n.e., w prowincji Yunnan, zbudowano pierwszy na świecie żelazny most wiszący. Chińczycy pierwsi zrewolucjonizowali włókiennictwo poprzez takie wynalazki, jak kołowrotek i odwijarka jedwabiu z kokonów, którą w XII w. sprowadzono do Włoch. Chińskim wynalazkiem był proch strzelniczy, z którego jeszcze przed XIV w. konstruowali miny lądowe i morskie, rakiety i kule armatnie wypełnione materiałami wybuchowymi. Do osiągnięć chińskiej techniki zaliczyć należy także chemiczny środek owadobójczy, kołowrotek rybacki, zapałki, kompas magnetyczny, karty do gry, szczoteczkę do zębów i taczkę. Za panowania dynastii Song (960–1279) wymyślono grę chuiwan, podobną do golfa wymyślonego wiele lat później w Szkocji³.

Jeszcze na początku XV w. flota Mingów liczyła 1350 jednostek bojowych, w tym 400 wielkich pływających fortec i 250 okrętów zdolnych do dalekich rejsów. Imponująca była także handlowa flota prywatnych armatorów obsługująca handel Chin z Koreą, Japonią, Azją Południowo-Wschodnią, a nawet Afryką, stanowiąc istotne źródło dochodów państwa w formie podatków morskich⁴. Dowodzenie największą armadą świata, liczącą ok. 28 tys. ludzi cesarz dynastii Ming, Yongle, powierzył admirałowi Zhengowi He (1371–1433), który w latach

³ N. Ferguson, *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, przekł. P. Szymor, Kraków 2013, s. 55–56.

⁴ P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, przekł. M. Kluźniak, Warszawa 1995, s. 19–21.

1405–1424 odbył sześć wypraw, kierując okręty do Tajlandii, na Sumatrę, Jawę i Kalikatu (dzisiejsze Kozhikode w Kerali w Indiach); do Temasku (później Singapur), Malakki i na Cejlon; do Katak w Orisie; do cieśniny Morza Arabskiego Ormuz, Adenu i Morzem Czerwonym na północ do portu Dżudda i na południe wzdłuż afrykańskiego wybrzeża do portu Mombasa. Celem tych wypraw była demonstracja siły wśród barbarzyńskich krajów zamorskich, oddanie hołdu cesarzowi, a nie cele handlowe⁵.

Istotne problemy związane z bezpieczeństwem państwa chińskiego pod rządami dynastii Ming wynikały z agresywnej postawy północnych ludów koczowniczych oraz aktywności piratów japońskich. W 1550 r. konnica mongolska rozwinęła aktywność zbrojną na północy Chin, docierając aż do murów obronnych Pekinu. Pomimo, że Mingowie odbudowali Wielki Mur, podobnie do wcześniejszych przypadków, nie był on dla agresorów elementem obrony nie do pokonania. Z kolei najazdy Japończyków na wschodnie wybrzeże Chin zdarzały się już w XIV i XV w., a stały się szczególnie intensywne począwszy od pierwszych dekad XVI w., kiedy to floty japońskie nie tylko atakowały wybrzeże Fujianu i Zhejiangu, lecz również wdarły się do doliny Jangcy, plądrując i paląc miasta. Piractwo było w tym czasie zorganizowanym przedsięwzięciem japońskiej arystokracji, z której czerpała zyski, a w całym tym procederze aktywnie uczestniczyło wielu Chińczyków, kolaborujących z Japończykami na znaczną skalę, wśród których wielu pełniło wysokie funkcje urzędnicze: zarządców okręgów i prowincji. Pierwszą decyzją obronną Mingów było wprowadzenie całkowitego zakazu handlu z Japonią, a dostrzegając jej nieskuteczność zorganizowali silne oddziały obronne w prowincjach nadbrzeżnych. Do 1565 r. niebezpieczeństwo japońskich najazdów zostało praktycznie zażegnane, po tym jak w 1563 r. armii mingowskiej pod dowództwem Hsü Kuang-ch'i udało się zadać Japończykom dotkliwą klęskę w prowincji Fujian, wypierając ich całkowicie w ciągu kolejnych dwóch lat⁶. Po upływie 30 lat, w 1592 r. wojska japońskie wtargnęły do Korei, której Mingowie udzielili znacznej pomocy⁷, odsuwając tym samym groźbę przeniesienia wojny na teren Chin. W 1598 r. wojska japońskie zostały ostatecznie wyparte z Korei⁸.

⁵ Oficjalnie wyprawy te miały na celu odnalezienie przodka cesarza Yongle (1360–1424), który zniknął w tajemniczych okolicznościach oraz cesarskiej pieczęci, która przepadła wraz z nim. N. Ferguson, op.cit., s. 56–57.

⁶ W. Rodziński, *Historia Chin*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 293–294.

⁷ Nakłady poniesione przez skarbiec dynastii Ming szacowane są na 1 tys. ton srebra. Por. J. Lovel, *Wielki Mur chiński. Chiny kontra świat 1000 p.n.e.–2000 n.e.*, Warszawa 2007, s. 257.

⁸ *Historia powszechna*, Tom IV, Warszawa 1967, s. 703.

Do znacznego pogorszenia sytuacji finansowej Chin przyczyniła się także niefrasobliwa i rozrzutna polityka fiskalna ostatnich cesarzy Ming. Defraudacji ulegały środki na utrzymanie jednostek wojskowych, ponad 300 ton srebra przeznaczono na budowę grobowca cesarza Wanli (1563–1620), olbrzymie nakłady kierowano na odbudowę i utrzymanie Wielkiego Muru, którego znaczenie strategiczne dla obrony północnych granic państwa dawno straciło na znaczeniu. W XVI w. cesarskie pałace co najmniej czterokrotnie za sprawą pożarów ulegały zniszczeniu, a następnie odbudowywaniu. Tylko ostatnia rekonstrukcja pochłonęła ponad 20 tys. kg srebra. W połowie kwietnia 1644 r. minister finansów ocenił, że [...] *opłacenie wojska dla obrony granic pochłania 520 tys. uncji srebra miesięcznie. W pierwszym miesiącu roku jeszcze napływały do nas pieniądze z podatków [...]. W drugim miesiącu wpływy te całkowicie ustały*”. Oficjalny raport Ministerstwa Skarbu z tego roku ujawnił, że w cesarskim skarbcu pozostało zaledwie 12 kg srebra⁹. Pomimo, że poszczególne regiony radziły sobie z problemami finansowymi, a całe Chiny epoki Ming były największym na świecie producentem, m.in. wyrobów luksusowych, takich jak: ceramika, tekstylia, porcelana, jedwab, to jednak państwo przestało funkcjonować jako jednolity organizm polityczno-gospodarczy, a cesarskie instytucje – system podatkowy, armia, władze centralne i lokalne – budując prywatne fortuny odwróciły się od Mingów i etyki konfucjańskiej, po czym ujawniły się zdrady, chaos i niekompetencja.

Wraz ze śmiercią cesarza Yongle, jego następcy zaniechali rozwoju potencjału morskiego, a nawet wprowadzono zakaz podróży oceanicznych i zakaz budowy statków większych od dwumasztowców. W 1551 r. wyjście w morze takim statkiem uznawano za przestępstwo. Kroniki podróży Zheng He zniszczono, sam admirał wkrótce zmarł i został prawdopodobnie pochowany w morzu¹⁰. Budując strategię obronną chińscy mandaryni koncentrowali się na terytoriach lądowych. Zmiana tej doktryny nastąpiła dopiero w latach 70. XX w., zaś intensywne działania w tym kierunku administracja Chińskiej Republiki Ludowej rozpoczęła na przełomie XX i XXI w., dostrzegając jej znaczenie dla budowy i utrzymania mocarstwowej pozycji w regionie oraz kształtowania strategii globalnej Państwa Środka.

W okresie od 221 r. p.n.e. do 1843 r. n.e. Chiny oddziaływały na ogromny obszar Azji zgodnie z sinocentryczną wizją świata wynikającą z konfucjańskiej koncepcji ładu społecznego, oficjalną ideologią państwową, która wraz z rozwojem

⁹ J. Lovel, op.cit., s. 255–257.

¹⁰ N. Ferguson, op.cit., s. 59–60.

innych religii asymilowała najistotniejsze ich elementy, a stosunki międzynarodowe wyznaczał trybutarny system wartości, którego filozoficznym uzasadnieniem była zwierzchność cesarza – Syna Niebios oraz teoria Yin i Yang – wzajemnie uzupełniających się przeciwieństw. Władza skupiona w rękach cesarza miała wymiar polityczny, wywodzący się z wyłączności jego uprawnień w wymiarze moralnym, bowiem jedynie cesarz uprawniony był do sprawowania rytuału, jedynego spoiwa między ziemią i niebem. Relacje te zapewniały utrzymanie harmonii i ładu w systemie, za który cesarz ponosił odpowiedzialność. Zgodnie z chińską filozofią, Chiny były hegemonem o nieograniczonym zasięgu, a granice wyznaczała wyłącznie percepcja władcy. W praktyce sprowadzało się to do aktualnych zdolności operacyjnych armii cesarskiej¹¹.

Egzemplifikacją chińskiego systemu politycznego było miejsce i rola miast. Miasta europejskie, począwszy od greckich polis, a na wolnych miastach w średniowieczu skończywszy, pełniły zasadniczą rolę w państwie jako ośrodek kształtowania władzy politycznej. W Chinach władza ta miała charakter zewnętrzny w stosunku do miast, nie ograniczała się do nich, lecz traktowała je jako fragment pewnego obszaru. Różnica ta ma związek ze sposobem kształtowania się władzy w okresie wielkich przemian w epoce Walczących Królestw (V–III w. p.n.e.). Z powodu walk z rywalami, a także obawy przed przegraną, przywódcy królestw byli skazani na wieczne powiększanie sił bojowych i rezerw rolniczych. Byli także zmuszeni do poszerzania swojej władzy kosztem przywilejów zwyczajowych i ziemskich spokrewnionych z nimi rodów szlacheckich. Początkowo próbowali pozbawić te rody wpływu na nowo zdobyte obszary, sprawując nad tymi ziemiami bezpośrednią kontrolę. Rozprzestrzenianie się nowej władzy terytorialnej w całym królestwie zaowocowało powstawaniem pierwszych w Chinach państw całkowicie scentralizowanych, zarządzanych przez urzędników mianowanych, wynagradzanych, powoływanych i odwoływanych na podstawie obiektywnych zasad. By wyeliminować możliwość powstania w miastach ośrodków oporu wobec władzy centralnej, musiały być tej władzy podporządkowane. Należało je zatem przyłączyć do większej struktury, która ułatwiłaby sprawowanie nad nim kontroli. Tym sposobem podstawową jednostką administracyjną w Chinach stała się wieś lub obwód, a nie miasto¹².

¹¹ M.T. Mencel, *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom II, *Wektory*, Toruń 2016, s. 367–368.

¹² J. Gernet, *Inteligencja Chin. Społeczeństwo i mentalność*, przekł. E. Pfeifer, Warszawa 2008, s. 19–20.

Jednak spośród wszystkich znaczących cywilizacji to Europa w końcu XV w. nabrała przyspieszenia w dziedzinie handlu, techniki oraz ekonomiki i systemu prawa państwowego, a także rozwoju nauki i sztuki żeglarskiej¹³, zaś Chiny zostały zmuszone do intensyfikacji działalności defensywnej wynikającej ze wzrostu aktywności koczowniczych plemion na północy kraju, działalności japońskich piratów oraz wysokich kosztów wojny w Annamie (dzisiejszy Wietnam).

W czasie, gdy państwa europejskie aspirowały dopiero do osiągnięcia „nowoczesności”, przechodząc stopniowo od społeczeństwa stanowego do klasowego, w Chinach kształtował się od III w. p.n.e. nowoczesny system scentralizowanego, biurokratycznego zarządzania państwem który osiągnął szczyt rozwoju w XI w. n.e. Jego immanentną cechą była ogromna klasa urzędników o pozycji mentora w chińskim społeczeństwie i jednolity system administracyjny wielkiego cesarstwa. Do XVIII w. taki stan rozwoju społeczno-politycznego Chin wykazywał wysoki poziom stabilności, często niesłusznie określany jako okres stagnacji. Państwa europejskie XVII w. cechowało spójne połączenie prowincji, miast i obszarów ziemskich, przy czym niektóre z nich zachowały pewną niezależność. Całością zarządzano dzięki nakładającym się prawom i instytucjom, powstałym w różnych okresach i z różnych inspiracji. Nie było zatem możliwe wyeliminowanie zjawiska konfliktu między sprawiedliwością królewską, szlachecką i kościelną. Aby zdobyć posłuch, władza królewska starała się – nie zawsze z powodzeniem – ograniczyć potęgę rodów szlacheckich, autonomię niektórych prowincji, wichrzycielstwo parlamentów i królewskich urzędników na posadach. Intensywny postęp w przekształcaniu społeczno-politycznego systemu państw europejskich wywołała rewolucja przemysłowa, inspirując wzmożoną aktywność polityczną społeczeństw. Dopiero dzięki rewolucji francuskiej powstał podział administracyjny państwa na okręgi, podobny do tego, który wprowadziła dynastia Qin w III w. p.n.e., stanowiska przestały być przywilejem dziedzicznym lub przyznawanym przez suwerena, abstrakcyjne reguły zostały zastąpione przez więzy osobiste i arbitralne decyzje księcia oraz jego ludzi¹⁴.

Do głównych cech biurokratycznego systemu państwa chińskiego zaliczyć należy: logiczny rozdział zadań między poszczególne ministerstwa i wyspecjalizowane służby; utworzenie korpusu złożonego z wysokich urzędników (od XI w. rekrutowanych przede wszystkim na podstawie konkursów), odpowiedzialnych,

¹³ F. Fukuyama, *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, Poznań 2012, s. 362–364.

¹⁴ J. Gernet, *op.cit.*, s. 33–36.

podlegających regularnym ocenom, promowanych bądź degradowanych i obowiązkowo przenoszonych terytorialnie po dwóch lub trzech latach pracy; ściśle określanie kompetencji; kontrola administracji przez inspektorów korzystających z rozległych uprawnień. Ten system funkcjonujący od czasów dynastii Song posiadał nowoczesną strukturę, której odpowiednika Zachód doczekał się dopiero w XVIII w. Państwo Chin cesarskich charakteryzowała zatem zhierarchizowana administracja, zarządzana mocą praw, regulaminów i orzecznictwa sądowego, przy czym jednolite zasady obowiązywały na olbrzymim obszarze geograficznym podlegającym jurysdykcji władzy centralnej.

Tworząc scentralizowane państwo w epoce pierwszego cesarstwa Qin, władze dążyły do zastąpienia obowiązującego porządku feudalnego – dziedzictwa przeszłości pełnej przywilejów, praw i obyczajów – jednolitym, wynikającym z logicznego pragmatyzmu, ładem scentralizowanej administracji. Dążono do osiągnięcia takiego stanu, w którym jedyne relacje wewnątrzpaństwowe zorientowane byłyby na obowiązku podatkowym wieśniaków-żołnierzy, dzięki czemu administracja państwowa mogłaby skoncentrować wszystkie bogactwa, siłę roboczą i armię w centralnym ośrodku władzy, umożliwiając tym samym potęgowanie zdolności wykorzystania potencjału państwa na rzecz jego rozwoju¹⁵.

Jednak chiński system polityczno-gospodarczy, w przeciwieństwie do zachodniego, nie był zdolny do wytworzenia i rozwijania kapitalizmu, wspieranego nowoczesnym systemem prawa osadzonego na zasadzie „materialnej sprawiedliwości”, indywidualizmie i własności, wspieranymi przez władzę sądowniczą. Chiński patrymonializm od momentu zjednoczenia państwa nie musiał liczyć się z kapitalistycznymi interesami ani samodzielnym stanem prawniczym. Pozostawał ograniczony świętością tradycji, gdyż tylko ona była gwarantem jego własnej legitymacji oraz skutecznością swej administracji. Dlatego w Chinach starożytnych i średniowiecznych nie dokonał się rozwój formalnej jurysprudencej, a nawet nie podjęto nigdy próby systematycznego, dogłębnego, materialnego zrationalizowania prawa. W konsekwencji chiński wymiar sprawiedliwości na wiele wieków zachował opiekuńczy teokratyczny charakter wymiaru sprawiedliwości, ograniczając przy tym rozwój „logiki” filozoficznej i teologicznej oraz prawniczej, a w dalszej konsekwencji sił kulturotwórczych zdolnych do przeniesienia eksperymentów na obszar nauk empirycznych. Te zaś ograniczyły rozwój kapitalizmu przemysłowego, którego zasadniczym mechanizmem jest sprzężenie z ekonomicznymi zachętami, niezbędnymi w procesie przechodzenia od techniki empirycznej do

¹⁵ Ibidem, s. 37.

racjonalnej. Zamknięty w konfucjańskiej rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej chiński świat nauki pomimo, że wytworzył wiele ważnych dla ludzkości wynalazków, nie był zdolny do optymalizowania wysiłku teoretycznego w efekty wymierne ekonomicznie¹⁶.

Do końca XV w. w dostawach towarów wschodniego pochodzenia do Europy udział brało wielu pośredników, co znacznie podnosiło ich wartość. Wraz z rozpadem państwa mongolskiego rozwinęły się wpływy Turków osmańskich, którzy przejęli kontrolę Jedwabnego Szlaku przez Azję Mniejszą i Persję, zaś szlak morski przez Morze Czerwone opanowało państwo Mameluków egipskich, które w 1517 r. upadło pod naporem tureckim. Do tych problemów dołączył brak kruszców, którymi opłacano transakcje handlowe¹⁷. Uwarunkowania geopolityczne w Europie końca XV w. oraz znaczny postęp w dziedzinach takich jak: geografia, matematyka, astronomia, nawigacja oraz wynalezienie kompasu i astrolabu inicjowały presję w kierunku nieznanych mórz, za którymi miały skrywać się lądy o legendarnych zasobach bogactw. Brakowało jeszcze warunków politycznych, które jako pierwsze ukształtowano w Portugalii za sprawą Henryka Żeglarza (1394–1460), syna króla Jana I. Za Portugalczykami na podbój świata wyruszyli Hiszpanie, po nich zaś kolejne państwa europejskie. Jednak dopiero za panowania Jana II (1481–1495) Portugalia podjęła próbę osiągnięcia najważniejszego celu, tj. przetarcia morskiej drogi do Indii przez opłynięcie Afryki od południa. Początek ekspansji portugalskiej dały dwie wyprawy Diego Cao w latach 1482–1483 i 1485–1486, a następnie wyprawa Bartłomieja Diaza (1487–1488), przygotowujące do podróży Vasco da Gamy (1460–1524) w 1497 r., która osiągnęła Kalikat na Wybrzeżu Malabarskim Indii Zachodnich w kolejnym roku¹⁸. Zatem dopiero 64 lata po ostatniej wielkiej podróży Zhenga He w 1433 r. Vasco da Gama wpłynął na Ocean Indyjski rozpoczynając kolonialną działalność Portugalii.

Historia kształtowania handlu Europy z Chinami obejmuje trzy główne okresy. Pierwszy, to XVI i XVII w., przypadający na czas rządów dynastii Ming, którą w 1644 r. zlikwidowali Mandżurowie, ustanawiając dynastię Qing (1644–1911). Jako pierwsi Portugalczycy opanowali monopol w tym zakresie, przełamany dopiero przez Holendrów i Anglików pod koniec XVII w. Drugi okres – „handlu

¹⁶ M. Weber, *Socjologia religii. Etyka gospodarcza religii światowych*, przekł. T. Zatorski, G. Sowiński, D. Motak, Kraków 2006, s. 130–131.

¹⁷ E. Kaczyńska, K. Piesowicz, *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, Warszawa 1977, s. 84–85.

¹⁸ A. Piskozub, *Transport w cywilizacjach rolniczych*, Gdańsk 1995, s. 135.

kampanii” – charakteryzowało współzawodnictwo Kampanii Wschodnioindyjskich wszystkich żeglarskich państw Europy o handel w Kantonie. W 1840 r. pierwsza wojna opiumowa otworzyła nowy okres koncesji i systemu eksterytorialnego, zwany kapitalistycznym imperializmem, a trwający do końca II wojny światowej. To właśnie w pierwszym okresie ustalił się stosunek Chińczyków do obcokrajowców z Zachodu i określony został charakter kontaktów między ludźmi Zachodu a Chińczykami¹⁹.

W 1510 r. portugalski władca Indii Alfonso d’Albuquerque (1453–1515) podbił Cejlon i zdobył Goa, które stało się odtąd siedzibą władz portugalskich w Indiach. Rok później opanował Malakkę, gdzie wcześniej nawiązano kontakty z licznie zamieszkującymi tam od czasu wypraw Zheng He Chińczykami. W 1515 r. d’Albuquerque zdobył Ormuz, główną twierdzę arabską, strzegącą wejścia do Zatoki Perskiej. Odtąd Portugalczycy kontrolowali dostęp od strony mórz i oceanu do całej Azji Południowej. Chińczycy byli codziennymi gośćmi w Malakce prowadząc intensywną wymianę handlową, wobec czego d’Albuquerque już w 1511 r. bardzo zabiegał o ich względy, a statki portugalskie i statki frachtowane przez Portugalczyków w Malakce docierały do Kantonu, jedyne w tym czasie portu Chin otwartego dla przybyszów z Europy. Kontakty handlowe były jednak podporządkowane skomplikowanym procedurom, które ograniczały aktywność portugalskich handlarzy²⁰.

Pierwszym Portugalczykiem, który dotarł do Chin w 1514 r. był Jorge Alvarres²¹. W 1512 r. Portugalczycy przybyli na wyspy Malediwy i Riukiu przecierając drogę do głównego ośrodka handlu korzeniami miasta Ambon na Molukach. W 1515 r. zajęli jedną z przybrzeżnych wysp w prowincji Guangdong z miasteczkiem T’amao, gdzie często zawijały chińskie dżonki płynące z mórz południowych wioząc towary w obu kierunkach²². W 1516 r. Portugalczycy pod dowództwem Rafaela Parestrello wylądowali w Chinach w Kantonie, a w następnym roku na Tajwanie. W 1517 r. pod dowództwem Fernão Pires de Andrade (?–1552) do T’amao dopłynęło pięć statków portugalskich i cztery z Malakki. Po otrzymaniu zezwolenia na handel w tej miejscowości przedstawiciel portugalski wyprawił się dwoma statkami do Kantonu. Lecz do chińskich władz dotarły wcześniej doniesienia o rozbojach dokonywanych przez Portugalczyków w Azji Południowej

¹⁹ C.P. Fitzgerald, *Chiny. Zarys historii i kultury*, przekł. A. Bogdański, Warszawa 1974, s. 452.

²⁰ J. Kieniewicz, *Portugalczycy w Azji. XV–XX wiek*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 58.

²¹ Ibidem.

²² S.L. Tichwinski (red.), *Historia nowożytnych Chin*, Warszawa 1979, s. 57.

i na obszarach przybrzeżnych Chin oraz w Kantonie, i pod ich wpływem cesarscy urzędnicy postanowili o wydaleniu misji i aresztowaniu F. Piresa, który zmarł w chińskiej niewoli, oraz wypędzeniu Portugalczyków z T'amao²³.

W 1518 r. Tristão de Menezes opanował wyspy Timor i Moluki, dzięki którym Portugalczycy rozciągnęli wpływy handlowe i polityczne na Archipelag Malajski i Nową Gwineę, dążąc do dalszej ekspansji na północ wzdłuż wschodnich wybrzeży Azji²⁴.

Wśród najważniejszych czynników warunkujących portugalską ekspansję w kierunkach nieznanym Europejczykom obszarów Ziemi wymienić należy, m.in. położenie geograficzne, stosunki demograficzne, ugruntowanie pozycji Kościoła katolickiego, motywację ekonomiczną, rozwój technik żeglarskich, umożliwiającą podejmowanie coraz śmielszych wyzwań w zakresie eksploracji obszarów morskich²⁵, przede wszystkim budowę karawel – lekkich statków o podwójnym ożaglowaniu: łacińskim (trójkątnym), umożliwiającym kierowanie i czworokątnym, pozwalającym łapać wiatr rufowy. W ciągu wielu lat przygotowani portugalscy żeglarze zgromadzili olbrzymie doświadczenie w sprawach wiatrów i prądów Oceanu Atlantyckiego²⁶.

Pierwszeństwu Portugalii w ekspansji geograficznej pośród państw europejskich sprzyjało wiele czynników. W 1253 r. Portugalczycy odebrali swoje ziemie Maurom i mogli swobodnie działać poza własnym terytorium. Zdobycie w 1415 r. Ceuty na południowym brzegu Cieśniny Gibraltarskiej wprowadziło Portugalie w tajniki handlu dalekomorskiego i ponownie obudziło agresywnego ducha wypraw krzyżowych. Otwarte zostały wrota dla rozpoznawczych podróży i ambitnych przedsięwzięć wzdłuż wybrzeży Afryki. W tym także czasie znalazł się narodowy bohater, infant Henryk Żeglarz (1394–1460), piąty syn króla Jana I, mistrz bogatego Zakonu Chrystusowego. W 1413 r. Henryk osiadł w Sagres, nieopodal przylądka Św. Wincentego, na południowym krańcu Portugalii. Otoczony się uczonymi, kartografami i żeglarzami, stał się namiętym rzecznikiem podróży odkrywczych, które rozpoczęły się w rok po wzięciu Ceuty (1416)²⁷. Sam jednak nigdy nie uczestniczył w żadnej wielkiej kampanii dalekomorskiej, pozostając ich wielkim mentorem.

²³ W. Rodziński, op.cit., s. 295.

²⁴ J. Babicz, W. Walczak, *Zarys historii odkryć geograficznych*, Warszawa 1970, s. 145–146.

²⁵ Szerzej w: M. Małowist, *Konkwistadorzy portugalscy*, Warszawa 1976, s. 470–471; H. Hart, *Droga morska do Indii*, Warszawa 1958, s. 15–20.

²⁶ F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, Tom III, *Czas świata*, przekł. J. i J. Strzeleccy, Warszawa 1992, s. 122.

²⁷ Ibidem, s. 121.

Rozpoznanie wybrzeża Czarnego Lądu odbywało się stopniowo: Przylądek Bajador – 1416 r., Przylądek Zielony – 1445 r., przekroczenie równika – 1471 r., odkrycie ujścia rzeki Kongo – 1482 r. Wstąpienie na portugalski tron Jana II (1481–1495), króla pasjonującego się wyprawami morskimi, nowego Żeglarza, przyspieszyło presję odkrywczą Portugalczyków pod koniec XV w. W 1487 r. Bartolomeu Diaz osiągnął południowy kraniec Afryki, który nazwał Przylądkiem Burz. Ostatecznie król Portugalii zmienił ją na Przylądek Dobrej Nadziei. Przejście wokół południowego krańca Afryki otworzyło drogę na Ocean Indyjski, w kierunku wysp korzennych, którą przebył dziesięć lat później Vasco da Gama²⁸.

W tym miejscu należałoby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego przychylnie dotychczas nastawieni Chińczycy do współpracy handlowej z przybyszami, kupcami arabskimi i perskimi w czasach dynastii Tang i Song, za Mingów wobec Europejczyków przyjęli tak radykalną postawę i nieprzychylnie traktowanie? Przyczyna leżała w samej naturze Portugalczyków, która wyrosła z zakorzenionej tradycji religijnej nienawiści i religijnych wojen, które toczyli (podobnie jak Hiszpanie) z Maurami i berberyjskimi korsarzami przez wiele lat wcześniej na terenie swojego państwa w ramach rekonkwisty. W percepcji Portugalczyków i Hiszpanów utrwaliła się wizja wszystkich niechrześcijańskich ludów jako zagrożenia i wrogów, którym nie można okazywać szacunku, a ich dobytek stanowił prawowity łup. Taką postawę wzmacniała głęboka żarliwość wobec zobowiązań religijnych, ujawniająca się w doktrynie – „nawrócenie lub miecz” – którą bezlitośnie narzucano zarówno na Wschodzie, jak i w Ameryce. Realizując misyjne dzieło w Indiach i Chinach – państwach według nich pogańskich – handel stanowił jedynie alternatywę dla grabieży i rabunku. Wykorzystując okresowe osłabienie przeciwnika lub spadek jego czujności, Portugalczycy płądrowali jego statki, a nawet wsie i miasta, zajmując siłą porty, by w okresie gdy przeciwnik osiągał zdolność do działań odwetowych proponować i kusić go korzyściami z handlu, zachowując przy tym gotowość do natychmiastowego ataku, gdy tylko nadarzała się ku temu okazja²⁹. Prowadząc wymianę handlową kupcy portugalscy zachowywali się na terytorium chińskim jak najeźdźcy. Blokowali rozładunek dzonek przyplływających z towarami z Syjamu (Thai) i Kambodży, zabezpieczając tym samym pierwszeństwo sprzedaży własnych towarów. Od chwili pojawienia się Portugalczyków na Oceanie Indyjskim, żaden statek ani port nie był zdolny stawić czoła działom ich floty. Od początku Portugalczycy brutalnie zwalczali

²⁸ Szerzej: J.L. Baker, *Odkrycia i wyprawy geograficzne*, Warszawa 1959, s. 65–76.

²⁹ C.P. Fitzgerald, *op.cit.*, s. 453–454.

żeglugę arabską i indyjską, szybko stawali się niekwestionowanymi panami mórz, wybrzeży i wysp Azji Południowej, a dostawy pieprzu i korzeni przynosiły Lizbonie ogromne dochody³⁰.

W 1522 r. do T'amao przybyła kolejna misja portugalska z Alfonso de Mello-Couthino na czele. Wysłana została bezpośrednio z Lizbony w celu uzyskania zezwolenia na założenie faktorii handlowej w pobliżu chińskiego wybrzeża. Przybysze wtargnęli na terytorium chińskie i złupili miejscową ludność powiatu Sinho (prowincja Guangdong)³¹. Tym razem nawet nie doszło do bezpośredniego spotkania przedstawicieli obu stron, gdyż doświadczeni poprzednimi wydarzeniami Chińczycy wysłali przeciwko nim ekspedycję morską. Po stracie dwóch okrętów Portugalczycy pospiesznie wycofali się na pełne morze³². Zatrzymanych marynarzy portugalskich potraktowano prawdopodobnie jak zwykłych piratów. Pomimo posiadanych armat, Portugalczycy ponieśli porażkę w starciu z armią chińską, jednak Mingom zabrakło sił do kontynuowania walki poza granicami państwa. Portugalczycy utrzymali się na Półwyspie Malajskim i prowadzili handel z Chińczykami w ciągu kolejnych 30 lat, nie zważając na obowiązujący zakaz. Przejęli kontrolę nad całym handlem Chin na obszarze Azji Południowo-Wschodniej. Umocnienie się Portugalczyków w regionie osłabiło polityczne wpływy cesarstwa Ming w krajach mórz południowych.

O faktycznych intencjach Portugalczyków i ich metodach najprawdopodobniej donieśli chińskim władzom wysłannicy Arabów lub władców lennych państw Azji Południowej, wobec czego Portugalczycy zdecydowali o czasowym zaprzestaniu ekspansji w Chinach. Do 1542 r. nie pojawiali się w rejonie chińskiego wybrzeża, nie rezygnując jednak całkowicie z dalszych prób nawiązania współpracy handlowej z Państwem Środka. Mimo pierwszych niepowodzeń, prawdopodobnie po przekupieniu lokalnych urzędników, udało się Portugalczykom osiedlić się w Ningbo (prowincja Zhejiang) oraz Zhangzhou (prowincja Fujian), gdzie rozwinęli handel z Chinami na znaczną skalę. Osada w Ningbo intensywnie rozwijała się i szybko osiągnęła liczbę 3 tys. Portugalczyków³³. Jednak w obu tych lokalizacjach Portugalczycy prowadzili bardzo brutalne działania wobec lokalnych Chińczyków, powodując zwrot w wzajemnych relacjach. W 1545 r. kolonia w Ningbo, po trzyletniej działalności, została zlikwidowana,

³⁰ F. Braudel, op.cit., s. 121.

³¹ *Historia powszechna*, op.cit., s. 703.

³² S.L. Tichiwski (red.), op.cit., s. 58.

³³ C.P. Fitzgerald, op.cit., s. 456.

a następnie w 1549 r. zamknięto portugalską bazę w Zhangzhou³⁴. W tym właśnie okresie przybysze z Zachodu, za sprawą Portugalczyków otrzymali przydomek Jang-kuei-tsy, tj. „zamorskie diabły”³⁵.

Handel z Portugalczycami przynosił jednak wymierne korzyści lokalnym władzom chińskim i centralnym³⁶, wobec czego, po udzieleniu przez Portugalczyków stosownej satysfakcji za niewłaściwe postępowanie i złożeniu odpowiednich darów namiestnikowi cesarskiemu i innym urzędnikom, pozwolono im w 1557 r. na założenie bazy handlowej na przylądku Amakau, znanym później jako Makau – małym skrawkiem półwyspu Xienshan połączonego wąskim przesmykiem z lądem w pobliżu Kantonu, w delcie Rzeki Perłowej. W uzasadnieniu konieczności budowy składów handlowych Portugalczycy wskazywali na konieczność „wysuszenia towarów po długiej podróży morskiej”³⁷. Do decyzji tej przyczyniło się także inne wydarzenie – portugalski okręt udzielił pomocy chińskiemu admirałowi w pościgu i zatrzymaniu okrętu piratów³⁸. Chcąc jednak w pełni kontrolować postępowanie Portugalczyków i utrudnić im jakąkolwiek agresję wobec miejscowej ludności, w 1573 r. półwysep oddzielono od strony lądu murem i umocnieniami pilnie strzeżonymi silną załogą, a na Portugalczyków nałożono znaczne ograniczenia i zakazy reglamentujące ich swobody³⁹. Budowa muru ograniczyła Portugalczykom zaopatrzenie w żywność z lokalnych wiosek, a chińskim władzom jego kontrolę. W 1587 r. mianowano specjalnego pełnomocnika, który w imieniu cesarza chińskiego miał formalnie zarządzać miastem, jednak władza tego urzędnika była raczej nominalna. Chcąc ograniczyć napływ ludności europejskiej do Makau, w 1614 r. Chińczycy wprowadzili zakaz budowy na tym terenie nowych gmachów, a nawet kościołów. Nie był on jednak przestrzegany, ponieważ wielu mieszkańców wyspy często przesiedlało się do kolonii portugalskiej⁴⁰.

³⁴ W. Rodziński, op.cit., s. 295.

³⁵ C.P. Fitzgerald, op.cit., s. 457.

³⁶ Pomimo, że Portugalczycy nie oferowali zbyt wielu towarów atrakcyjnych dla Chińczyków, jednak przewozili srebro, na które w Chinach Mingów istniał ogromny popyt, ponieważ monety zastąpiły zarówno papierowy pieniądz, jak i usługę wykonania pracy, będące wcześniej głównymi środkami płatniczymi w Chinach. Por. N. Ferguson, op.cit., s. 63.

³⁷ S.L. Tichwinski (red.), op.cit., s. 58.

³⁸ K.M. Panikkar, *Azja a dominacja Zachodu. Epoka Vasco da Gamy w dziejach Azji 1498–1945*, Warszawa 1972, s. 71.

³⁹ C.P. Fitzgerald, op.cit., s. 457.

⁴⁰ S.L. Tichwinski, op.cit., s. 58.

Po upływie dwudziestu lat na miejscu dawnej osady rybackiej powstało miasteczko z twierdzą i obszernymi składami towarowymi. Jednym z pierwszych znaków obecności Portugalczyków w Makau było wybudowanie bramy Porta do Cerco – na której widniał napis: „Drżij przed naszą wielkością i szanuj naszą cnotę” W 1586 r. Makau było dla Portugalczyków na tyle ważnym ośrodkiem handlowym, że uznano go za miasto nadając mu nazwę Cidade do Nome de Deus na China, tj. Miasto Imienia Bożego w Chinach⁴¹.

Wcześniej, bo ok. 1542 r. Portugalczycy przybyli do Japonii, a od schyłku lat 40. XVI w., dzięki misji św. Franciszka Ksawerego (1549–1551) zyskali tam pomyślne warunki handlowania, którym sprzyjał brak relacji politycznych i gospodarczych między Chinami i Japonią. Chińczycy pamiętający piracką działalność Japończyków nie byli skłonni do nawiązywania z nimi bliższych relacji. Zakaz bezpośredniego kontaktu z Japonią stworzył dla Makau znakomitą koniunkturę, zapewniając Portugalczykom nie całkiem oficjalny monopol w okresie bez mała dwóch stuleci. W oparciu o ten handel wyrosło miasto i port Nagasaki. Japońskie srebro i miedź wymieniano niezwykle korzystnie na chińskie jedwabie i złoto⁴². Do tego biznesu po 1580 r. dołączyła Hiszpania, która zdobyła wpływy na Filipinach. Manila stała się miejscem, z którego do Chin przewożono meksykańskie srebro dostarczane przez Pacyfik z Acapulco⁴³.

Po objęciu rządów w Chinach przez mandżurską dynastię Qing w 1651 r. w Makau zainstalowano załogę wojskową w liczbie ok. tysiąca chińskich żołnierzy, a w 1688 r. chińskie władze utworzyły tam urząd celny. W 1725 r. ograniczono liczbę statków zagranicznych uprawnionych do zawijania do portu do 25 rocznie. W 1732 r. władze mandżurskie zobowiązały Portugalczyków do składania im szczegółowych sprawozdań o każdym niechińskim statku wpływającym do Makau. Portugalczyków i innych mieszkańców kolonii łamiących chińskie prawo pociągano do odpowiedzialności i sądzono na podstawie chińskich przepisów prawa. Taki stan stosunków z Chinami daleki był od oczekiwań Portugalczyków. Wielokrotnie podejmowali oni oficjalne działania zmierzające do jego zmiany. W latach 1670, 1678, 1727, 1753 do Pekinu udawały się portugalskie poselstwa z wnioskami o złagodzenie ograniczeń i nadanie przywilejów dotyczących handlu i działalności misyjnej. Nie osiągnęto jednak zamierzonych rezultatów, co w połączeniu z rozwojem konkurencji ze strony Holendrów, a zwłaszcza Anglików

⁴¹ N. Ferguson, op.cit., s. 63–64.

⁴² R. Sławiński, *Historia Chin i Tajwanu*, Warszawa 2002, s. 57.

⁴³ J. Kieniewicz, op.cit., s. 78.

na przełomie XVII i XVIII w, przyczyniło się do stopniowej utraty przez Makau roli wielkiego ośrodka handlowego⁴⁴.

Po Portugalii, kolejnym państwem, które podjęło próbę nawiązania kontaktów z Chinami była Hiszpania. Żeglarze hiszpańscy dotarli do Filipin na początku XVI w., a w 1571 r. zdobyli archipelag i założyli Manilę. Tam też zetknęli się ze statkami chińskimi i chińskimi kolonistami-kupcami. Zarówno ludność tubylcza, jak też chińscy osadnicy od początku hiszpańskiej kolonizacji byli brutalnie grabieni, dochodziło także do licznych mordów w wielu osiedlach na całym archipelagu Filipin. Ostatecznie Hiszpanie całkowicie wyparli Chińczyków. Pierwszymi Hiszpanami, którzy dotarli do Chin, byli dwaj duchowni, Martin de Herrada i Geronimo Martin. Hiszpanom udało się nawiązać przyjazne stosunki z władzami Chin Południowych i pod koniec stulecia uzyskali zgodę na prowadzenie handlu w Kantonie. W próbie nawiązania stosunków dyplomatycznych z Pekinem Hiszpanie nie odnieśli jednak większych sukcesów niż Portugalczycy, chociaż zauważyć należy, że prowadzona przez nich wymiana handlowa, której bazą stały się Filipiny, rozwijała się pomyślnie. Jej specyficzny charakter wynikał z faktu, że Filipiny pełniły rolę składu przeładunkowego dla Meksyku i trasa handlu z Hiszpanii do Chin wiodła przez Amerykę Środkową. „Srebro z kopalń amerykańskich wysyłano nadal z Callao i Acapulco, by wymieniać je na bawełniane i jedwabne tkaniny azjatyckie, na korzenie i porcelanę, oszukując w ten sposób skarb Ich Katolickich Mości”⁴⁵.

Wzrost konkurencji Hiszpanów z Portugalczykami w Azji Wschodniej i Południowej, zwłaszcza po opłynięciu Ziemi przez Ferdynanda Magellana oraz hiszpańskie dążenia do opanowania Filipin wywołały atmosferę rywalizacji, w efekcie której w krótkim czasie dokonano eksploracji Archipelagu Malajskiego i całej Azji Południowo-Wschodniej. Żeglarzy portugalskich przyciągała przede wszystkim Japonia, gdzie spodziewali się znaleźć bogactwa w rozmiarze wyrażanym niejednokrotnie w fantastycznych przypowieściach. Do Japonii jako pierwszy miał dotrzeć w 1524 r. Mendez Pinto na chińskim okręcie pirackim, a następnie marynarz portugalski Antonio da Mota, który w 1543 r. został zapędzony przez burzę do wybrzeży Japonii. W tym samym roku Bernardo Torre odkrył wyspy Bonin położone na wschód od Japonii, wchodzące w skład japońskiego cesarstwa, a w 1549 r. wylądował na wyspie Hondo nawiązując kontakty o doniosłym znaczeniu dla samej Japonii. Wraz z działalnością handlową od 1549 r.

⁴⁴ S.L. Tichwinski, op.cit., s. 58–59.

⁴⁵ K.M. Panikkar, op.cit., s. 71–72.

prowadzona była w południowej Japonii działalność religijna, w której szczególną aktywność wykazywali jezuici. Po upływie pół wieku, w wyniku wzmożonej reakcji z Japonii wypędzono wszystkich Europejczyków, w tym także Portugalczyków. W 1567 r. również radżowie hinduscy zjednoczyli się w walce przeciwko kolonizatorom, pozbawiając Portugalie wpływów na Półwyspie Indyjskim, a w 1578 r. na Cejlonie wybuchło powstanie skierowane przeciwko Portugalczykom⁴⁶.

We wspomnianym okresie portugalskich podbojów, pomimo osiągniętych bogactw, w Portugalii ujawniły się słabe strony prowadzonej gospodarki, zwłaszcza upadek rolnictwa – przejście na uprawę winogron i sadownictwo oraz emigracja obłożonego podatkami chłopstwa, głównie do Brazylii. Nastąpił nieznan dotąd rozwój handlu i gospodarki towarowej. Z wielu bowiem punktów i faktorii handlowych na wybrzeżach Afryki i Azji płynęły do Lizbony towary kolonialne rozprowadzane następnie na całą Europę. Wprawdzie handel z posiadłościami w obrębie trójkąta: Lizbona – Wybrzeże Gwinejskie – Brazylia, koncentrujący się głównie na handlu afrykańskimi niewolnikami w Brazylii i brazylijską trzciną cukrową w Europie, przynosił olbrzymie zyski, to jednak osłabiona buntem azjatyckich kolonii i wyprawami krzyżowymi przeciwko Maurom w Maroku, w 1581 r. Portugalia została zaatakowana przez Hiszpanię. W ciągu następnych 60 lat została wyparta przez nią i Niderlandy z Azji Południowo-Wschodniej, wzmacniając swe wpływy jedynie w Brazylii, gdzie oprócz eksploatacji drzewa brazyłowego (od którego pochodzi nazwa kraju), przeznaczonego do produkcji barwnika, od 1532 r. zaczęto kolonizować obszary nadbrzeżne i zakładać plantacje trzciny cukrowej. Jeszcze do 1595 r. Portugalczycy utrzymywali swe posiadłości w Indiach i na Archipelagu Malajskim. W tym samym roku flota holenderska pod dowództwem Cornelisa de Houtmana pokonała flotę portugalską u wybrzeży Jawy. Następnie, w 1602 r. powstała holenderska Kompania Wschodnioindyjska, która zdecydowała o przewadze holenderskich wpływów na tym obszarze. Odrodzone w 1640 r. państwo portugalskie nie było w stanie odzyskać swych kolonii w Azji, z których pozostały jedynie Makau oraz wschodnia część wyspy Timor⁴⁷.

Pierwsze próby oficjalnych kontaktów Hiszpanów z mingowskimi władzami Chin podjęto w 1580 r., kiedy rząd Filipa II wysłał do Chin poselstwo z Martinem Ignatiusem na czele. Jednakże załoga statku wiozącego misję straciła orientację i przybiła do brzegu na północ od Guangzhou, gdzie poseł i jego towarzysze

⁴⁶ J. Babicz, W. Walczak, op.cit., s. 146–147.

⁴⁷ Ibidem, s. 147.

zostali pojmani przez chińską straż przybrzeżną i osadzeni w więzieniu. Tylko interwencja Portugalczyków z Makau umożliwiła Hiszpanom powrót do Manili⁴⁸.

W 1598 r. hiszpański gubernator Filipin wysłał dwa okręty z zadaniem założenia bazy handlowej na Tajwanie. Tymczasem przybiły one do Chin kontynentalnych (Guangzhou), gdzie Hiszpanom udało się zawrzeć układ handlowy z lokalnymi władzami. Ostatecznie Hiszpanie wzniesli na Tajwanie w 1624 r. twierdzę San Salvador (w pobliżu Keelung), a w 1629 r. – twierdzę San Domingo (w pobliżu Danshui), które miały stanowić przeciwwagę dla Holendrów, którzy w 1624 r. zbudowali na Tajwanie twierdzę Zelandia (w pobliżu Anp'ing)⁴⁹.

Holendrzy pojawili się u wybrzeży Chin na przełomie XVI i XVII w. Początkowo usiłowali oni wyprzeć Portugalczyków z Makau, lecz próba ta nie powiodła się. W 1622 r. flota holenderska penetrowała akwen w pobliżu wyspy Amoy, jednak ponownie została odparta przez flotę chińską. W następnym roku Holendrzy napadli na wyspy Penghu (Peskadory), spustoszyli je, spalili wiele domostw i sprzedali do niewoli ponad tysiąc tamtejszych mieszkańców. W 1624 r. kolonizatorzy holenderscy zostali wyparci przez wojska chińskie z Peskadorów. Jednakże w tym samym roku udało się Holendrom zagarnąć i utrzymać przez kolejne czterdzieści lat część wyspy Tajwan, stanowiącej od wielu wieków terytorium chińskie. W 1661 r. zostali oni stamtąd wygnani przez sławnego patriotę chińskiego Zheng Chenggong (1624–1662) (znanego w literaturze europejskiej pod mianem Koxingi), który następnie przekształcił Tajwan w bazę walki z najeźdźcami mandżurskimi⁵⁰.

Anglicy podjęli w XVI w. nieudaną próbę wdarcia się do Chin. Później, w 1637 r. angielskie uzbrojone okręty handlowe usiłowały opanować Mahan, zostały jednak odparte przez Portugalczyków, wobec czego Anglicy skierowali się do Kantonu, gdzie zezwolono im na prowadzenie handlu.

Od drugiej połowy XVI w. do Chin zaczęli przenikać europejscy misjonarze – jezuici. Pozyskawszy zaufanie władz chińskich, misjonarze z polecenia swych rządów rozpoczęli, poza szerzeniem chrześcijaństwa, zbierać na szeroką skalę informacje o Chinach. Najaktywniejszą działalność przejawiali oni w drugiej połowie XVII i w XVIII w. Wtargnięcie Europejczyków do Chin pociągnęło za sobą osłabienie gospodarczej i politycznej pozycji tego kraju w sferze mórz południowych, a także gwałtowne skurczenie się handlu morskiego cesarstwa na

⁴⁸ S.L. Tichwinski (red.), op.cit., s. 59.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ *Historia powszechna*, op.cit., s. 704.

skutek utraty przez nie kontroli nad południowymi szlakami morskimi. Chiny niezdolne do konkutowania z Zachodem stopniowo popadały w coraz głębszą zależność polityczną i gospodarczą. W 1820 r. PKB *per capita* Stanów Zjednoczonych był dwukrotnie większy niż w Chinach, a w 1870 r. – blisko pięciokrotnie. W 1913 r. stosunek ten wynosił już 10:1. W 1968 r. przeciętny Amerykanin był trzydzieści trzy razy zamożniejszy od przeciętnego Chińczyka, a w szczytowym momencie różnica ta wynosiła 70:1. Do przyczyn takiego stanu rzeczy zalicza się głównie następujące czynniki, które ujawniły się niemal równocześnie w Europie: 1) rywalizacja – która ujawniła się w rozdrobnionej średniowiecznej Europie; 2) rewolucja naukowa – zwłaszcza w zakresie matematyki, astronomii, fizyki, chemii i biologii, umożliwiającą przejście do gospodarki kapitalistycznej i wysoko przemysłowej; 3) praworządność i rządy przedstawicielskie oparte na prawie własności prywatnej, wyzwalające nowoczesne metody gospodarki i ekonomiki; 4) nowoczesna medycyna – umożliwiającą podniesienie jakości życia i jego długości; 5) społeczeństwo konsumpcyjne – uwalniające postęp technologiczny w celu zaspokojenia rosnącego popytu; 6) etyka pracy – ujawniająca się przez wzrost wydajności pracy, akumulację kapitału⁵¹; 7) wpływy kulturowo-cywilizacyjne starożytnej Grecji, Rzymu i chrześcijaństwa – oddziałujące we wszystkich wymienionych obszarach działalności społeczno-politycznej i gospodarczej Europejczyków.

Bibliografia

- Babicz J., Walczak W., *Zarys historii odkryć geograficznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1970.
- Baker J.L., *Odkrycia i wyprawy geograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Braudel F., *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek*, Tom III, *Czas świata*, przekł. J. i J. Strzeleccy, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992.
- Ferguson N., *Cywilizacja. Zachód i reszta świata*, przekł. P. Szymor, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013.
- Fitzgerald C.P., *Chiny. Zarys historii i kultury*, przekł. Aleksander Bogdański, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1974.
- Fukuyama F., *Historia ładu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2012.

⁵¹ N. Ferguson, op.cit., s. 368–370.

- Gernet J., *Inteligencja Chin. Społeczeństwo i mentalność*, przekł. E. Pfeifer, Wydawnictwo Fu Kang, Warszawa 2008.
- Hart H., *Droga morską do Indii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1958.
- Historia powszechna*, Tom IV, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1967.
- Kaczyńska E., Piesowicz K., *Wykłady z powszechnej historii gospodarczej (od schyłku średniowiecza do I wojny światowej)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.
- Kennedy P., *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, przekł. M. Kluźniak, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1995.
- Kieniewicz J., *Portugalczycy w Azji. XV–XX wiek*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Lovel J., *Wielki Mur chiński. Chiny kontra świat 1000 p.n.e.–2000 n.e.*, MUZA S.A., Warszawa 2007.
- Małowist M., *Konkwistadorzy portugalscy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976.
- Mencil M.T., *Chińska Republika Ludowa jako współczesny podmiot środowiska międzynarodowego*, Tom II, *Wektory*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Muszyński J., *Podstawy teorii i praktyki polityki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- Panikkar K. M., *Azja a dominacja Zachodu. Epoka Vasco da Gamy w dziejach Azji 1498–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- Piskozub A., *Transport w cywilizacjach rolniczych*, Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa „MARIOL”, Gdańsk 1995.
- Przybylski H., *Politologia. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice–Warszawa 2004.
- Rodziński W., *Historia Chin*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Sławiński R., *Historia Chin i Tajwanu*, Wydawnictwo Naukowe ASKON, Warszawa 2002.
- Tichwinski S.L. (red.), *Historia nowożytnych Chin*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1979.
- Weber M., *Socjologia religii. Etyka gospodarcza religii światowych*, przekł. T. Zatorski, G. Sowiński, D. Motak, Zakład Wydawniczy „NOMOS” Kraków 2006.